

tat i demanant perdó, al rei Frederic de Trinària; es morí sense haver tingut aquella satisfacció i els nostres reis seguiren el seu camí almenys durant un segle.

La *Cronica Siciliae* tira, evidentment i ostensiblement l'aigua al propi molí, una part de la qual també es manifesta enraonadament partidària de la Casa de Barcelona, cosa que li hem d'agrair, tant com respecta la veritat dels fets. De fet, les pàgines dedicades als reis Pere el Gran, a Alfons II, a Jaume II i a Frederic III és com si fossin parts de la Història de Catalunya i hi podem llegir, resumint el judici del regnat de Jaume II que "quasi omnes habitatores Sicilie sub eo fierent in modico tempore locupletes" (De la *Cronica Sicilie*, p. 173, nota 105 de l'autor). I si en els *Tractats d'Anagni*, Bonifaci VIII havia imposat que els regnes de Sicília i de la Corona de Catalunya-Aragó no recaiguessin mai en el mateix, trobem ací l'observació estricta del manament papal, quan Jaume II, immediatament abans de prendre possessió de la Corona a Vilabertran (*in partibus Catalonie*), renuncià al regne de Sicília el dissabte, 29 d'octubre del 1295, cosa que deixava els representants del poble sicilia en una immensa tristesa, però els posava a les mans els Sicilians "si costituiscono un regno e una dinastia autonomi. Il risultato, paradossale solo in apparenza, è che la *Cronica Sicilie*, la piú ufficiale tra le cronache siciliane, valorizza in questo caso, piú delle altre, l'argomento che doveva apparire piú rivoluzionario per la mentalità del tempo, quello che, con parole di oggi, si potrebbe definire il diritto all'auto-determinazione dei popoli" (182): Bonifaci VIII i Jaume II feien possible a d'altres practicar l'autodeterminació ja abans que s'acabés el segle XIII.

La darrera observació que sembla convenient de subratllar és que, anys després que Jaume II ja s'havia desentès del regne de Sicília o de Trinària, el 3 de març del 1320, defensava davant el papa Joan XXII la decisió dels regnes de Trinària i de Catalunya-Aragó d'establir un acord mutu d'ajut recíproc, de la mateixa manera que funcionava en la relació entre els de Sicília (Nàpols/Provença) i França (280, Núm. 27): la lletra de Jaume II a Joan XXII fou publicada per LÜNIG, *Codex Italiae Diplomaticus...*, II, doc. LXXXVI, 1087.

Els noms d'un geni de la guerra com Roger de Llúria, els de dos cronistes nostres com Bernat Desclot i Ramon Muntaner o el d'un recercador modern com Antoni Rubió i Lluch també són de casa en aquestes pàgines. Direm, encara que la presència en l'abundant bibliografia d'estudis en llengua catalana, no deixa de fer l'escaiguda en la valoració del present llibre.

Josep Perarnau

Elvis MALLORQUÍ GARCIA, *El Llibre Verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*, Girona, Diputació de Girona 2011, 580 pp.

El *Llibre verd dels Feus* del bisbe de Girona és un volum rar i essencial. És rar, perquè entre els bisbats catalans no n'hi ha cap més. I és essencial perquè és la clau per a entendre una estructura històrica, l'estructura feudal del bisbat de Girona. És veritat que el coneixement de l'estructura feudal dels altres bisbats que no són el de Girona, i el de Girona mateix, té d'altres punts d'accés, clars i variats. El fet és que al bisbat de Girona, durant el segle XIV, el bisbe va prendre una decisió estratègica des del punt de vista històric i, al capdavant, historiogràfic: va ordenar que es fes una enquesta exhaustiva sobre el delme, parròquia per parròquia. Avui diríem que el resultat és una fotografia del delme en aquell moment determinat del temps. Així, en la història d'aquest impost al bisbat de Girona, hi ha un abans, els segles IX-XIII, i un després, els segles XV-XIX. Al bell mig es dreça, desafiant i clarificador, el *Llibre verd dels Feus* del bisbe de Girona. Tota la història anterior hi convergeix, tota la posterior en dimana. Ja el *Cartoral de Carlemany*, el primer de la diòcesi, consagrava la seva segona part a escriptures de reconeixement de delmes. El *Cartoral de rúbriques vermelles* en recollia unes quantes pel seu

compte. Fa quatre anys vam publicar, en col·laboració amb Albert Serrat i Torrent, en aquest mateix anuari, el protocol del notari de la Cúria Diocesana de Girona, Pere Capmany (1313-1367), un altre volum clafert de reconeixements de delmes. La massa de capbreus i altra documentació censal acumulada a l'ACG i a l'ADG, literatura pràcticament verge, té un eix precís: el llibre que avui gosem comentar.

El seu autor ha fet un servei que potser mai no sabrem ponderar adequadament. En primer lloc ha posat sobre la taula la qüestió del delme, impost essencial i bàsic de renda feudal, poc estudiat en el seu conjunt, que durà fins al 1837, i que Elvis té la paciència d'anar esbrinant des dels seus llunyans orígens bíblics. Després d'haver-ne esbossat una primera història, servint-se de documentació no pas escassa, perquè no ha pas estat tota editada, ni de bon tros, al capdavant resulta que la història del delme rep una llum decisiva gràcies al *Llibre Verd dels feus* del bisbe de Girona, una llum que permet de comprendre què va passar amb el delme des del primer moment de la seva instauració i què en van saber fer els bisbes de Girona, gràcies a una política intel·ligent i respectuosa dels fets. A parer nostre, aquest és el punt essencial que ha sabut copsar, amb instint segur, Elvis Mallorquí. El *Llibre Verd* no és un simple instrument de treball, un capbreu universal o una altra eina de control que el bisbe de Girona un dia s'empeca. És una enquesta vasta i exhaustiva, que fa balanç d'una determinada situació del delme. Això és el que exposa el *Llibre Verd*. Tan important com el que diu és el que no diu i, això ja u sota cadascun dels seus folis: assenyala la política seguida i a seguir a l'esguard del delme.

El bisbe de Girona ordena la confecció de l'enquesta amb la consciència molt clara que el delme és un impost eclesiàstic, del qual es van apropiat els laics molt aviat (segle X), i sobre el qual el bisbe té el dret teòric irrenunciable de recuperar-lo; mentre la recuperació no es duu a terme de forma pràctica, el delme genera moviments —vendes, pignoracions, transmissions— sobre els quals el bisbe hi té drets igualment irrenunciables i reconeguts —terços, lluïsmes, foriscapis—, que conformen un tant per cent important de la renda episcopal. A través d'aquests drets, l'un de caràcter teòric, l'altre pràctic, el bisbe apareix com el senyor eminent del delme en tot el bisbat, de manera que no hi ha cap noble recaptador de delmes que per aquest concepte no sigui vassall del bisbe, ja sigui el bel·licós comte d'Empúries, ja sigui el poderós vescomte de Cabrera. El *Llibre Verd*, doncs, és una declaració de principis polític explícita.

A parer nostre, tot el treball acumulat per Mallorquí en la descripció del manuscrit, amb els petits problemes inevitables que una obra d'aquesta mena sol presentar, i en l'estudi del seu contingut formidable, apareix com una elaboració molt sòlida, perquè no oblida mai la perspectiva des de la qual fou programat, essencialment política. Val a dir que els coneixements anteriorment adquirits per Mallorquí sobre l'estructura parroquial del bisbat de Girona, exposats en una altra obra, li han estat molt útils per a moure's còmodament en el bosc de dades del *Llibre Verd*. El lector ja endevina que delme i parròquia són indissociables. És cert, amb correccions que Mallorquí exposa. I és cert que l'impost, inicialment eclesiàstic, cau en mans dels laics que controlen castells a partir del segle X. Com és cert també que el delme no és un impost uniforme, sinó complex. Hi ha delmes majors, delmes menors, delmes fixos, delmes emergents, productes nous que se sostreuen al delme i d'altres que hi recauen, etc. Els recaptadors dels delmes o delmadors constitueixen un altre capítol ple de sorpreses: hi ha grans senyors laics, cavallers, ciutadans, famílies, institucions eclesiàstiques no parroquials, clergues, simples laics que trafiquen amb les operacions comercials de compra i venda de delmes i parts de delmes, etc. Arribats a la micrografia que permet una enquesta com la del *Llibre Verd*, el panorama esdevé fascinant. Una part molt important de la societat, des de la més alta fins a les capes mitjanes, es mou a les engires del delme. Realment aquest impost apareix com una estructura fonamental, amb una capillaritat que no deixa al marge ni parròquia, ni veïnat, ni mas. Al costat i a part dels senyors dels delmes i de part de delmes, hi ha els batlles de sac, és a dir, els burots del delme, els qui al camp o a l'era cobren la part delmada i en treuen per a ells el redelme.

Seria interessant esguardar el procés de recuperació de delmes que menen les autoritats eclesiàstiques, les seves fases i els seus pics i repics, entre 1200 i 1362, tenint en compte que a finals de segle XIII el bisbat de Girona s'embarca a veles desplegades en l'aventura de Mallorca, de la qual va treure avantatges econòmics consistents. Entre la pèrdua del control del delme a partir del segle X i el *Llibre Verd dels Feus* s'hi intercalen dos fets extraordinaris: la Reforma Gregoriana (segle XI i següent) i la conquesta de Mallorca i de les Pitiüses, amb el paper conegut dels bisbes i sagristans gironins. Amb la reforma, els bisbes van recuperar el control de les esglésies, és a dir, de la vida parroquial. Amb la conquesta de Mallorca es va intensificar el control del delme. La recuperació d'un delme laic per part de les institucions eclesiàstiques es fa sempre pagant, i és evident que la tresoreria eclesiàstica gironina va rebre reforços considerables, gràcies a la croada malloquina. Elvis Mallorquí constata que entorn de 1200 el volum de delmes en mans de laics era més gran que el 1362, i deixa oberta la qüestió dels mecanismes a través dels quals es produeix aquest resultat. Sense ésser ningú per a dir qualsevol paraula definitiva, pensem que cal estudiar amb lupa el paper de l'església de Girona en l'empresa mallorquina, els rèdits que en va treure i llur aplicació a recuperar delmes.

La importància del treball de Mallorquí es posa en relleu amb un altre tipus de comparació. Els darrers decennis s'han publicat els dos cartorals essencials del bisbat de Girona, el *Cartoral de Carlemany* i el *Cartoral de Rúbriques Vermelles*. Com a reculls d'escriptures, són dues obres decisives, no caldria ni dir-ho; ja hem insinuat que contenen, sobretot el primer, moltes escriptures de reconeixement de delmes. Però ni per separat ni en conjunt no donen prou informació perquè emergeixi alguna línia d'interpretació estructural general, vàlida per a tot el territori del bisbat, en relació amb el delme. El *Llibre Verd dels Feus*, en canvi, sense recollir cap escriptura per bé que citant-ne moltes, que per això havien estat recollides en els cartorals i protocols, revela l'estructura i una part important del funcionament de la societat, en la mesura que l'enquesta sobre el delme dóna una configuració fiscal quantificable i significativa en totes les seves derivacions: cultius i productes, quantitats produïdes, quantitats delmades, censos sobre delmes, significació global del delme en l'economia episcopal, etc. En la mesura que recull informació sobre tots els delmadors dels anys 1362-1371, el *Llibre Verd* és la pedra de toc per a entendre correctament els canvis sobrevinguts a partir de la documentació anterior dels cartorals i dels pergamins i dels canvis que sobrevindran més tard, controlables a partir de les col·leccions de pergamins posteriors al 1362, de les informacions dels capbreus, de les escriptures censals i dels índexs de documents que es començaran a elaborar a finals del segle XVII i durant el segle XVIII. El fons del patrimoni de la mitra del ADG conté sobretot títols de propietat: drets dominicals i senyorials situats en diverses poblacions de la diòcesi, lluïsmes i foriscapis sobre els delmes que els laics perceben a les parròquies. A redós d'aquest títols pul·lula una massa documental densa: capbreuacions de feus i delmes (1364-1744), reconeixements de feus (1567-1583), còpies d'escriptures de delmes (ss. XIII-XIV), llistes de perceptors de delmes amb les rodalies d'algunes parròquies (1502 i 1568), citacions per capbreuar feus (1331-1616), lletres sobre feus (1554-1664), amortització de delmes (1252-1740), causes sobre delmes (1580-1586), emparets i desemparets de feus (1366-1740), etc. La funció del *Llibre Verd dels Feus* en relació amb tal massa documental resulta decisiva, perquè ajuda a clarificar-la poderosament, segons l'abans i el després de 1362. Des del punt de vista estrictament arxivístic, la dispersió aparent dels fons del patrimoni de la mitra i dels buits documentals que s'hi constaten conviden a estudiar si la dispersió i el buit són aparents o corresponen més aviat a una simple adaptació vegetativa de la cúria als moviments reals del delme. Sense l'existència del *Llibre Verd dels Feus* una tal qüestió no es podria ni tan solament plantejar.

El *Llibre Verd* forneix 403 informacions detallades sobre com es recull el delme l'any 1362 al bisbat de Girona, parròquia per parròquia. Cada document comença amb el/s nom/s del/s delmador/s, anota les parts en què es divideix el delme, de qui és cada part, el valor en moneda de cadascuna de les parts i els productes que són subjectes al delme. En algunes parròquies el delme és expressat segons els masos, senyal d'hàbitats dispersos. Mallorquí fa una lectura crí-

rica del text i contrasta les dades del *Llibre Verd* amb d'altres dades relatives a delmes contingudes al *Cartoral de rúbriques vermelles* i al *Protocol* de Pere Capmany, constatant-hi tal vegada una coincidència, tal altra una discrepància, a tenor de l'estabilitat o el moviment que ha afectat un delme concret.

El llibre és acompanyat de bibliografia, de figures (25), de mapes (35), de taules (27), de la *ratio editionis* i dels índexs antroponímic i toponímic corresponents. Constitueix un bon instrument de treball per la feina de transcripció, d'anotació crítica i de notes bibliogràfiques sobre les escasses publicacions d'escriptures de delmes gironines aparegudes fins ara. Hem insinuat, encara que no ho hem dit clarament, que la publicació del *Llibre Verd* de l'ADG farà veure amb uns altres ulls una gran part de la literatura anterior i posterior del mateix ADG i de l'ACG encara no publicada. Sobretot farà veure que alguns reculls d'escriptures anteriors al *Llibre Verd*, com el ja publicat de Pere Capmany, no es comprenen si no són degudament emmarcats en el context del bisbat gironí, on el bisbe exercia en més d'una direcció el seu paper de senyor eminent del delme. Sobre aquesta senyoria no està pas encara tot dit. Què hi fan a l'ADG un conjunt no pas menyspreable de cartes dotals (segle XIII) dels senyors locals del bisbat? El bisbe no exercia un paper de garant de llur compliment, al qual podia eventualment obligar els recalitrants amb vetos o constrenyiments lligats amb el delme? Ens fa l'efecte, després de l'estudi del llibre de Mallorquí, que una gran part de la historiografia que el seguirà no farà més que confirmar *tots* els seus punts de vista nous i obrir-ne d'altres.

Així, a més de rar i d'essencial, el *Llibre Verd* es pot qualificar com a providencial, perquè és un far lluminós posat al centre de la trajectòria històrica i de l'atenció historiogràfica que pugui merèixer l'estudi dels grans senyors feudals que foren els bisbes de Girona.

Jaume de Puig i Oliver

Salvatore FODALE, *Alumni della perdizione. Chiesa e potere in Sicilia durante il Grande Scisma d'Occidente (1372-1416)* (Nuovi Studi Storici, 80), Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo 2008, 878 pp.

Si hom cerqués (ni que fos amb un llum, com Diògenes) un cas d'allò més enrevessat, els fils del qual fossin inextricablement complicats els uns amb els altres, difícilment en podria trobar un de més difícil que el de l'illa de Sicília (aleshores encara Regne de Trinàcia, almenys per a alguns) durant el Cisma d'Occident: damunt un poble i una església, fidel al papa seient en tron de Roma, regnava una dinastia, branca de la Casa Reial de Barcelona, en un primer moment autodeclarada 'indiferent' entre els dos 'papes' el de Roma i el d'Avinyó, durant els anys de Pere III el Cerimoniós, després declaradament avinyonista fins al 1410 i després del Compromís de Casp, obligada per l'autèntic 'Compromís', el dels Trastámara amb Benet XIII, a seguir aquell camí que conduïa el Papa Luna a asseure's en la Seu de Roma, ni que el dit camí passés per autèntiques animalades, com la del casori del jovincell príncep Juan de Trastámara (16 o 17 anys), segon fill de Ferran I d'Antequera, amb Giovanna II d'Anjou-Durazzo, reina de Nàpols, una senyora que devia haver superada la cinquantena, casori del qual també dóna testimoni el llibre que ens ocupa (665, nota 10); diguem, per fer l'afer encara més complicat, que la dinastia regnant a l'illa de Sicília tenia o posseïa entre d'altres càrrecs de naturalesa eclesiàstica, el del 'vicariat apostòlic damunt l'illa de Sicília', que convertia els seus reis en segona autoritat eclesiàstica després de la del papa en aquelles terres; i recordem que els fils s'haurien acabat d'engarbussar quan, immediatament després de l'esmentat Compromís de Casp, el nou rei hauria imposat en virtut de manament reial, que tota l'església de Sicília, que vol dir tots i cada un dels seus eclesiàstics, reconeguessin que l'únic papa legítim era Benet XIII – Pero de Luna, el qual pels camins dels Regnes de Sicília i de Nàpols (aquest darrer aleshores ja a punt de caure en mans dels Trastámara en virtut del 'casori' al qual ens acabem de referir), havia començat de